

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

ANTANAS TYLA

LIETUVOS RYTŲ POLITIKOS FORMAVIMAS: 1572 M. RUGSĖJO 24–27 D. RŪDNINKŲ PASITARIMAS

Įvadas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – Lietuvos DK) politinių santykių su kaimynais tyrinėjimai nėra tolygūs. Mūsų istoriografija daugiausia dėmesio skyrė kovų ir santykių su Vokiečių ordinu laikotarpiui ir santykiams su Lenkija. Tačiau mes, galima sakyti, dar nesame nuosekliai tyrę Lietuvos DK santykių su Rusija nei iki Liublino unijos, nei po jos. Šiuos santykius tepalietė Adolfas Šapoka monografijoje apie Kėdainių sutartį¹. Monografijos apie Lietuvos DK ir Rusijos kurio nors laikotarpio santykius iki šiol nėra. Lietuvos istorikai per sovietmetį šios problematikos sąmoningai vengė, nes nebuvo galimybių ją objektyviai nagrinėti. Be abejo, šie santykiai Lietuvai buvo labai reikšmingi, ypač nuo XV a. pabaigos. Jie dažnai kito, veikiami tiek Lietuvos DK, tiek Rusijos, tiek ir trečiųjų šalių.

Vienas iš Lietuvos DK santykių su Rusija kūrimo etapų buvo pirmasis po Liublino unijos bekaralmetis, prasidėjęs po paskutiniojo Jogailaičio Žygimanto Augusto mirties (1572 m. liepos 7 d.). Reikšmingas yra tų metų rugsėjo pabaigoje Rūdninkuose, į pietus nuo Vilniaus buvusiam Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvare ir bažnytkaimyje, įvykęs Lietuvos senatorių pasitarimas, kuris dalyvių vadinamas seimeliu, o istoriografijoje kartais net seimu (R. Hejdensztejn, A. Šapoka)², ir jame priimtas sprendimas dėl santykių su Rusija strategijos.

Rūdninkų pasitarimas buvo bekaralmečio politinės raidos sudėtinė dalis. Jis tiesiogiai siejosi su kitais panašiais pasitarimais, tuo metu vykusiais Lietuvos

¹ Šapoka A. 1655 metų Kėdainių sutartis arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais. V., 1990.

² Hejdensztejn R. Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Petersburg, 1857. T. 1. S. 13; Lietuvos istorija / Red. A. Šapoka. K., 1936. P. 227–228.

DK ir Lenkijoje, dalyvaujant Lietuvos valstybės veikėjams (žr. lentelę). Nuo kitų skiriasi savo konkretumu ir politinių nuostatų kryptingumu, tapusiu ilgalaikė tradicija.

Lietuvos DK didikų pasitarimai dėl sosto po Žygimanto Augusto mirties

Data	1572 m. pavasaris	1572 08 10	1572 08 24–31	1572 09 24–27	1572 12 06–07	1572 12 20
Vieta	Prie Varšuvos, miške	Gardinas	Knyszyn'as (kartu su lenkais)	Rūdninkai	Mścibow'as	Vilnius

Be abejo, gali kilti pagrįstas klausimas, kodėl pasitarimas ar seimelis vyko Rūdninkuose. Istoriografijoje kartais teigiama, kad pasitarimas buvęs slaptas. Negalima atmesti ir tokio teiginio. Tačiau buvo laukiama Maskvos kurjerio Ivano Malygino. Apie susitikimą su juo seimelyje tuoj pat buvo pranešta ir lenkams³. Taigi pasitarimas buvo iš dalies. Tikriausiai nenorėta rinktis didesniame mieste dėl tuomet siautusios maro epidemijos. Jau 1571 m. rudenį Žygimantas Augustas pasiūlė dėl plintančio maro Vilniaus vaivadijos seimelius šaukti ne įprastoje, bet kitoje, pačių pasirinktoje vietoje⁴. Maras siautė tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje, tiek Ukrainoje. Tarp kitko, netgi Knyszyn'e mirusio valdovo Žygimanto Augusto palaikų nevežė į Varšuvą ar Krokuvą, nes bijojo, kad su palyda neišplatintų maro epidemijos⁵. 1572 m. pabagoje Rusijos bajorų seimelis dėl maro rinkosi ne Vyšnioje, kur paprastai rinkdavosi seimeliai, bet lauke prie upės, atokiai nuo to miesto⁶. Lietuvos didikai 1572 m. rugpjūčio mėnesį lenkams rašytame laiške pažymėjo, kad maras siaučia visur⁷. Taigi galima daryti išvadą, kad didikai Rūdninkus suvažiavimui parinko dėl maro epidemijos pavojaus. Tačiau didikų laiške Lenkijos senatoriams rašoma, kad nenorėdami leisti Rusijos kurjerio į Vilnių, priėmė jį Rūdninkuose. Taigi čia keliamas kitas Rūdninkų pasirinkimo motyvas. Galbūt abu tie motyvai buvo susiję.

Šio straipsnio tikslas yra įvertinti Rūdninkuose 1572 m. rugsėjo pabaigoje įvykusį Lietuvos valstybės veikėjų pasitarimą, arba seimelį, jo sprendimų ge-

³ 1572 09 25. Rūdninkai. Lietuvos didikų laiškas Lenkijos senatoriams // Noailles E. de. Henri de Valois et la Pologne en 1572. Paris, 1867. T. 3. P. 177–181.

⁴ Лаппо И. Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский совет и его сеймик. Юрьев, 1911. Приложение. С. 25–26.

⁵ Gruszecki S. Walka o władzę w Rzeczpospolitej Polskiej po wygaśnięciu dynastii Jagellonów (1572–1573). Warszawa, 1969. S. 82.

⁶ Трачевский А. Польское безкорольеве по прекращении династии ягеллонов. Москва, 1869. С. 163.

⁷ Hejdensztejn R. Op. cit. P. 23.

nežę ir tų sprendimų poveikį Lietuvos DK santykių su Rusija strategijai bei taktikai per pirmąjį ir kitus bekaralmečius.

Lietuvių istoriografijoje pirmasis bekaralmetis mažiausiai tyrinėtas, nors jis yra labai informatyvus ir atskleidžia Lietuvos valstybės veikėjų pagrindines politinių siekių įgyvendinimo kryptis. Ir pats Rūdninkų pasitarimas nėra specialiai tyrinėtas ir net nebuvo atkreipęs mūsų istorikų dėmesio. Juo daugiau ar mažiau domėjosi lenkų ir rusų istorikai⁸. Juos domino patys seimelyje svarstyti klausimai, kartu ir Lietuvos valstybės veikėjų pozicija. Plačiau apie Rūdninkų pasitarimą ar seimelį rašė tikrai V. Novodvorskis, S. Gruszecki's ir B. Floria. Pastarasis tyrinėjo Lietuvos Rytų politiką XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje. I. Lappo 1911 m. monografijoje pažymėjo, kad Lietuvos suvažiavimai priklauso prie visai netyrinėtų objektų⁹. Iš konteksto atrodo, kad jis taip manė apie visos Lietuvos DK priešseiminius generalinius atstovų suvažiavimus (Volkoviske, Slonime), tačiau nemažiau svarbūs buvo ir mažesni pasitarimai. Nežiūrint į pareikštą susidomėjimą, I. Lappo tuomet ėmėsi tyrinėti tik 1586 m. (po Stepono Batoro mirties) prasidėjusio bekaralmečio suvažiavimus, lyg ir ignoruodamas ankstesnį laikotarpį.

Lietuvos DK politinis statusas po Liublino unijos iš esmės pasikeitė. Ji neteko teisės rinkti savo aukščiausiąjį siuzereną – didįjį kunigaikštį bei tapo konfederuota valstybe, smarkiai sumažėjusia dėl Voluinės, Kijevo, Palenkės ir Podolės vaivadijų prijungimo prie Lenkijos. Tačiau pats jungtinės Lietuvos ir Lenkijos Valstybės sudarymas nepakeitė Lietuvos DK politinių sluoksnių nuostatų ir pačios Lietuvos DK geopolitinės padėties.

Pirmaisiais metais po unijos buvusi Lietuvos DK politinė padėtis parodė tris svarbiausias valstybės problemas, kurias teko spręsti jos politikams. Pirmą, tuo laiku Lietuva jau 11 metų kariavo su Rusija dėl Livonijos ir jai buvo svarbi Rytų ir Vidurio Europos tarptautinių santykių stabilumo programa. Su Rusija buvo sudarytos trejų metų (1570 06 22–1573 06 29) paliaubos. Jos buvo laikinos ir niekas nežinojo, kada Rusija gali atnaujinti karo veiksmus. Antra, Lietuvos politiniai veikėjai labai rūpinosi atkurti tas Lietuvos DK politines teises, kurias ji turėjo iki Liublino unijos. Ir, pagaliau, trečia problema – siekis atgauti iš Rusijos ir Lenkijos žemes, kurias anksčiau valdė Lietuvos DK.

Pirmaisiais metais po unijos visos minėtos problemos ypač komplikavosi, smarkiai pašlijus Žygimanto Augusto sveikatai ir tuojau po jo mirties. Valdovui

⁸ Hejdensztejn R. Op. cit. P. 23–24; Трачевский А. Польское безкорольевье... С. 251; Новодворский В. Борьба за Ливонию между Москвою и Речью Посполитую (1570–1582). СПб., 1904. С. 13–14; Floria B. Wschodnia polityka magnatów litewskich w okresie pierwszego bezkrólewia // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. 1973. T. 20. S. 45–67; Gruszecki S. Walka... 1969. S. 213.

⁹ Лаппо И. Великое Княжество Литовское... С. 616.

mirus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimo teisės ir jo institucijos atkūrimas buvo tiesiogiai siejamas su teritorinio integralumo atkūrimu ir valstybės tarp-tautinio saugumo garantavimu. Kaip žinoma, Liublino unijos akte, naikinančia-me kai kuriuos Lietuvos valstybingumo komponentus, buvo ir jos aukščiausiojo siuzereno instituciją naikinantis punktas: „Išrinkti ar pakelti Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, kaip kad buvo anksčiau, taip vadovautis: kad daugiau nei žymės jokios ar panašumo nebūtų, kas rodytų ar reikštų Lietuvos didžiojo kunigaikščio pakėlimą arba inauguraciją. O kadangi Lietuvos DK titulas ir pareigūnai išlieka, tai renkant ir vainikuojant [valdovą] turi būti paskelbtas Lenkijos karaliumi ir didžiuoju lietuvių, rusų, mozūrų, žemaičių, Kijevo, Voluinės, Palenkės ir Livonijos kunigaikščiu“¹⁰.

Kartu buvo numatyta, kad karalių rinks tik Lenkijoje, palaimins ir vainikuos taip pat Lenkijoje – Krokuvoje¹¹. Pagal Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegiją, jei viena kuri pusė neatvyktų į rinkimus, tai nekliudytų karalių išrinkti. Žinoma, toks perspėjimas buvo naudingas tik Lenkijai ir ji, kaip žinome, tuo pasinaudojo, rinkdama visus tris po Žygimanto Augusto mirties valdžiusius karalius. Lenkai savo namuose juk negalėjo būti nedalyvaujanti pu-sė. Tuo tarpu Lietuvos valstybės veikėjai minėtais bekaralmečiais turėjo skirtingas nuo Lenkijos politikų valstybines programas, sutelkusias juos savarankiškiems politiniams veiksams, kurie pastarąjį laikotarpio nelietuviškoje istoriografijoje paprastai vadinami separatizmu.

Tuo metu Lietuvos politiniam elitui priklausė Liublino unijos sudarymo negandas patyrę aukštieji valstybės vyrai: Mikalojus Radvila Rudasis (Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris), Grigalius Chodkevičius (Vilniaus kaštelionas, didysis etmonas), Eustachijus Valavičius (Trakų kaštelionas, Lietuvos vicekancleris), Steponas Zbaražskis (Trakų vaivada), Jonas Chodkevičius (Žemaitijos seniūnas, Lietuvos didysis maršalka, Livonijos administratorius), Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (Lietuvos rūmų maršalka), Mikalojus Naruševičius (Lietuvos didysis išdininkas), Mikalojus Tolvaišas (Žemaitijos kaštelionas), Jurgis Astikas (Mstislavlio vaivada). Valstybės gyvenime aktyviai reiš-kėsi ir dar vienas kitas pareigūnas, tačiau vidaus bei užsienio politikos kryptis nulemdavo išvardytųjų nuostatos. Apskritai istoriografijoje¹² teigiama, kad valstybės vairas priklausė Radviloms, kurių net trys (be minėtųjų dar Lietuvos taurininkas ir raikytojas Kristupas Radvila) tuo metu užėmė svarbius valstybės postus. Be jų, ypač įtakingas buvo J. Chodkevičius.

¹⁰ Volumina Legum (toliau – VL). Petersburg, 1859. T. 2. P. 90.

¹¹ Ten pat. P. 89–90.

¹² Gruszecki S. Walka... S. 19.

Padėtis po Žygimanto Augusto mirties

Valdovui mirus, svarbiausia buvo išrinkti naują karalių. Baigėsi Jogailaičių dinastija. Dėl to rinkimai iškart tapo nepaprastai svarbūs tiek procedūriniai, tiek naujos valdovo kandidatūros parinkimo požiūriu. Nors buvo žinoma, kad Žygimantas Augustas sunkiai serga, tačiau jo mirtis sukėlė sąmyšį, ypač Lenkijoje. Pastarojoje dėl valdovo ligos nevyko teismai, prasidėjo savivalė. R. Heiden-sztejn'as rašė, jog sklido gandai, kad po karaliaus „mirties jo valstybė kartu su juo turinti žlugti“¹³. Sąmyšis ir chaosas didėjo ir dėl to, kad nebuvo žinoma, kaip rinkti naują karalių, kad siautė maras, kad pasirodė kometa, kad neramu buvo visoje Europoje¹⁴.

Pati Lenkija pasirodė visai nepasiruošusi artėjančiam bekaralmečiui. Prasi-dėjo kivirčiai tarp jos provincijų ir grupuočių. Ypač dideli prieštaravimai kilo tarp Mažosios ir Didžiosios Lenkijos didikų ir bajorų dėl vadovavimo valstybei per bekaralmetį ir dėl teisės surengti elekciją (valdovo rinkimus). Nesant nuo-statų, kas turi sušaukti senatą, kuris paskelbtų elekcijos laiką ir vietą, didžia-lenkiai aiškino, kad tai turi padaryti Gniezno arkivyskupas, o mažalenkiai – kad tai priklauso Lenkijos didžiajam maršalkai¹⁵, tuo metu įtakingam Krokuvos vai-vadai Janui Firlėjui. Łowicz'e (liepos 18–23 d.), Sandomierz'e (rugpjūčio 2 d.), Krokuvoje (rugpjūčio 10 d.), Knyszyn'e (kartu su lietuviais), Szrodoje (rugsėjo 7 d.), Koło (spalio 9 d.), Varšuvoje (spalio 17 d.), Kaski, Didžiojoje Lenkijoje (spalio 25 d.) ir kitur vyko vienos ar abiejų provincijų didikų ir bajorų suvažia-vimai, kuriuose buvo norima įteisinti vienos ar kitos Lenkijos provincijos sena-torių norą suimti valdžią į savo rankas ir savarankiškai spręsti elekcijos, vidaus ir užsienio politikos klausimus ar, pagaliau, sudaryti kompromisinį susitarimą. Juose buvo reiškiamas noras kalbėti visos jungtinės Lietuvos ir Lenkijos Vals-tybės vardu¹⁶. Lietuva buvo laikoma Lenkijos subjektu. Lenkijoje buvo svars-tomos kelios kandidatūros į karaliaus sostą. Łowicz'e buvo tariamasi dėl šių kandidatų: Švedijos karaliaus, Habsburgų dinastijos atstovo, Rusijos caro, Prū-sijos kunigaikščio, Septynpilio vaivados, Prancūzijos karaliaus brolio, Piastų atstovo, Legnicos kunigaikščio Henriko ir kt.¹⁷

Lenkijos senatorių ir bajorijos prieštaravimus ir norą savintis Lietuvos ir Len-kijos valstybės teises Lietuvos politiniai veikėjai įvertino Mścibow'o pasitari-me, kuriame susitiko su lenkų atsiųstais atstovais: Sandomierz'o vaivada

¹³ Ten pat. P. 13.

¹⁴ Ten pat. P. 11–12, 23–24.

¹⁵ Hejdenstejn R. Op. cit. P. 16–17; Gruszecki S. Walka... S. 75.

¹⁶ Трачевский А. Польское безкорольевье... С. 74–90, 106–111.

¹⁷ Gruszecki S. Walka... S. 56–57.

Piotr'u Zborowski'u ir Gniezno pilininku Jan'u Tomicki'u. Juos į Lietuvą pasiuntė mažalenių ir didžialenių suvažiavimas Kaski kaime¹⁸. Lietuviai kaltino lenkus, kad šie, pažeisdami teises, rengia suvažiavimus, kuriuose vieni ne tik skiria elekcijos vietą ir laiką, bet ir sprendžia kitus labai svarbius klausimus: rinkimų tvarkos, atsilyginimo samdomajai kariuomenei ir kitus, kuriuos turėtų spręsti bendras seimas¹⁹. Liepos pabaigoje M. K. Radvila su nerimu rašė M. Radvilai Rudajam, kad lenkai galbūt nori Lietuvą nuo elekcijos nušalinti²⁰.

Lietuvos valstybės veikėjų požiūris: pirmasis kandidatas į valdovų sostą

Lietuvos politiniai veikėjai nebuvo linkę visus elekcijos klausimus spręsti kartu su Lenkija. Mažosios ir Didžiosios Lenkijos peštynės dėl vadovavimo elekcijai, Lenkijos nenoras kartu rūpintis Lietuvos DK apsauga sudarė prielaidas Lietuvos politiniams veikėjams patiems rūpintis svarbiausiais Lietuvos valstybės reikalais. Neabejotina, kad tuo metu Lietuvos politinis vairas priklausė Radviloms. Dar iki valdovo mirties popiežiaus Pijaus VI, vėliau Grigaliaus XIII legatui kardinolui Giovanni Francesco Commendone pavyko sutaukinti Žemaitijos seniūną Joną Chodkevičių su Mikalojumi ir Mikalojumi Kristupu Radvilomis. Tai padėjo tvirtesnius pagrindus veikti sutelktomis jėgomis visais Lietuvai svarbiausiais vidaus ir užsienio politikos klausimais. Prie sergančio valdovo Knyszyn'e pastoviai buvęs M.K. Radvila palaikė nuolatinius ryšius su M. Radvila, pranešdamas apie viską, kas, jo nuomone, buvo svarbu Lietuvai, patarinėjo, kokių reikėtų imtis žygių. Paskutinę savaitę prieš valdovo mirtį jie abu beveik kasdien keitėsi laiškais²¹.

Žygimantui Augustui sunkiai sergant, Lietuvos didikai rimtai susirūpino jo įpėdiniu. Naujas valdovas turėjo padėti išspręsti minėtas tris svarbiausias Lietuvos DK problemas. Kardinolo G. F. Commendone iniciatyva J. Chodkevičius ir M. K. Radvila miške prie Varšuvos susitarė remti Šv. Romos imperijos imperatoriaus Maksimilijono sūnaus princo Ernesto kandidatūrą į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą²². Šiam kandidatui pritarė, nors ir be entuziazmo, ir M. Radvila²³. Tai buvo pranešta imperatoriui, tačiau pastarasis delsė.

¹⁸

¹⁹ Hejdensztejn R. Op. cit. P. 39–40; Gruszecki S. Walka... S. 214–215.

²⁰ Hejdensztejn R. Op. cit. P. 39.

²¹ 1572 07 20. Knišinas. M. K. Radvilos laiškas M. Radvilai Rudajam // Трачевский А. Польское безкорольеве... С. 95.

²² Трачевский А. Польское безкорольеве... С. 95.

²³ Gruszecki S. Zmowa w Podwarszawskim lesie w 1572 r. // Rocznik warszawski. 1967. T. 6. S. 272–273; Gruszecki S. Walka... S. 51–52; Wereszyccki H. Historia Austrii. Wrocław etc., 1986. S. 82–83.

²⁴ Lulewicz H. Mikołaj Radziwiłł, zwany Rudym // Polski słownik biograficzny (toliau – PSB). Wrocław etc. 1987. T. 30. S. 328.

Su Ernestu buvo siejami pagrindiniai Lietuvos siekiai. Buvo numatyta, kad jis turėtų vesti Žygimanto Augusto seserį Oną ir užimti Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą. Taip Lenkija būtų pastatyta prieš įvykusį faktą ir priversta rinkti Ernestą savo karaliumi. Jis turėjo gražinti Lietuvai per Liublino uniją prie Lenkijos prijungtas Lietuvos DK žemes. Tarp kitko, Ernestas buvo populiarus ir per 1587 m. rinkimą²⁴.

M.K. Radvila jau iš pat pradžių jautė, kad Ernestą išrinkti bus sunku. Lenkija buvo kategoriškai nusistačiusi prieš Habsburgų kandidatą. Tai ypač išryškėjo per Łowicz'o pasitarimą, kai už Habsburgus agitavusį kardinolą G.F. Commendone norėta išsiųsti iš valstybės. Todėl neatsitiktinai M.K. Radvila laiške dėdę įspėjo: „Bet labai bijausi, kad mūsų reikalai gerai neis, kadangi lenkai labai priešiški Austrijos rūmams, atrodo, teks su ginklu reikalus ginti...“²⁵

Imperatorius Maksimilijonas II dvejojo dėl lietuvių pasiūlymo. Jo delsimas privertė Lietuvos valstybės veikėjus apsigalvoti ir ieškoti kitokios išeities. Nesilaikant chronologinio nuoseklumo, tenka priminti, kad 1573 04 13 į rinkiminį seimą atvykę J. Chodkevičius ir M. Radvila išsakė popiežiaus legatui kardinolui G.F. Commendone savo abejones dėl princo Ernesto. Legatas pritarė jiems ir tapo jų sąjungininku, ieškant kito kandidato kataliko²⁶. Tačiau tai buvo jau po Rūdninkų seimelio, kai jo nutarimai nebebuvo tokie aktualūs. Tad buvo keliami nauji kandidatai, bet juos kėlė vis tie patys politikos veikėjai. Keitėsi tik jų bendrininkai.

Rūdninkų seimelis

Po valdovo mirties lenkai buvo užsiėmę savo reikalais. Lietuvą jie lyg ir pamiršo ar tiesiog laikė paklusnia jų valios vykdytoja. Negalvojo, kad jie turėtų daryti tai, ką siūlys lietuviai. Lietuvai buvo svarbūs stabilūs Rytų ir Vidurio Europos tarptautiniai santykiai. Rusijos pavojus jai buvo kasdienė problema. Valdovo mirtis ir bekaralmetis buvo ypač pavojingi, nes nebuvo žinoma, ar Ivanas Žiaurusis laikysis susitarimo dėl paliaubų. Taikos su Maskva išsaugojimas buvo susijęs su rinkimu ar bent buvo siejamas su ja kaip alternatyva karo veiksmams. Lietuva pagalbos iš niekur negalėjo tikėtis. Kai po valdovo mirties Didžiosios Lenkijos senatoriai susirinko Łowicz'e spręsti rinkimų reikalų, Lietuvos politikai kreipėsi į juos raštu, prašydami pagalbos prieš Maskvą ir iš jos kylantį pavojų. Lenkai atsakė, kad Lietuva pati turi rūpintis savo saugumu, nes

²⁴ Lep s z y K. Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III. Kraków, 1929. S. 16–21.

²⁵ 1572 07 29. Knišinas. M. K. Radvilos laiškas M. Radvilai Rudajam.

²⁶ Grus z e c k i S. Walka... S. 262–263

Lenkija negalinti padėti²⁷. Tad savarankiškam Lietuvos veikėjų rūpinimuisi valstybės apsauga, galima sakyti, buvo lyg ir pritarta.

Lenkija, patarusi rūpintis krašto saugumu patiems, nesiruošė palikti Lietuvos savarankiškai elekcijai ir stebėjo, kas Lietuvoje dedasi, vertino lietuvių politiką. R. Hejdensztejn'as tuomet rašė: „Apie lietuvius kalbėjo, kad vieni iš jų su Austrija, kiti su Maskva tariasi ir lenkų luomus keisčiausiai įtarinėja“²⁸. S. Gruszecki's savo monografijoje, remdamasis lietuvių pasitarimu su G. F. Commendone miške prie Varšuvos dėl Ernesto išrinkimo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, net du kartus pabrėžė, kad lietuviai ruošėsi nutraukti sutartį su Lenkija ir sukurti savarankišką Lietuvos valstybę („kūrė drąsius planus, siekiančius atplėšti Lietuvą nuo Karalystės“, t.y. Lenkijos)²⁹. Jis pažymėjo, kad toks buvo didikų tikslas. Tuo metu tarp Lietuvos ir Mažosios Lenkijos sustiprėjo prieštaravimai dėl Palenkės, Voluinės ir Kijevo vaivadijos.

Apie patį Rūdninkų seimelį žinių labai maža. Vienas jo iniciatorių buvo M. Radvila³⁰. Nėra žinių ir apie ten vykusias diskusijas. To meto Lietuvos Metrikos knygų, galinčių padėti išaiškinti politinius įvykius, neišliko. Svarbiausias šaltinis yra seimelio dokumentai. Reikšmingiausias jų yra didikų raštas, kurį Ivanui Žiauriam turėjo nuvežti prisiekęs Lietuvos raštininkas Mykolas Haraburda³¹. Tą raštą XIX a. viduryje istorijos šaltinių rinkinyje paskelbė W. S. Broel-Plater'is³².

Į seimelį Rūdninkuose susirinko žymiausi Lietuvos valstybės veikėjai. Jame dalyvavo: Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius, Kijevo vyskupas Mikalojus Pacas, vaivados: Vilniaus – M. Radvila Rudasis, Trakų – S. Zbaražskis, Mstislavlio – J. Astikas, Žemaitijos seniūnas J. Chodkevičius, kaštelionai, arba pilininkai: Žemaitijos – Jonas Tolvaišas, Minsko – Jonas Hlebavičius, Polocko – Jurgis Zenovičius, rūmų maršalka M. K. Radvila, Lietuvos taurininkas ir rūmų etmonas K. Radvila, Lietuvos žemės išdininkas M. Naruševičius, Slucko kunigaikštis Jurgis Olelkaitis (?).

²⁷ Hejdensztejn R. Op. cit. P. 16.

²⁸ Ten pat. P. 25.

²⁹ Gruszecki S. Walka... S. 18–19, 29.

³⁰ M. K. Radvila 1573 01 31 rašytame laiške M. Radvilai primena Rūdninkuose jo paruoštą „sąmokslą“ (Т р а ч е в с к и й А. Польское безкорольеве... Приложения. С. 980).

³¹ M. Haraburdą didikai pasiuntiniu į Maskvą rinkosi neatsitiktinai. Jis buvo stačiatikis, laisvai kalbėjo rusiškai. Žygimantui Augustui valdant dalyvavo bent keliose diplomatinėse misijose į Rusiją, 1571 m. vadovavo delegacijai. Ivanas Žiaurusis buvo prašęs atsiųsti deryboms dėl taikos būtent M. Haraburdą ir E. Valavičių (L e p s z y K. Haraburda Michał h Abdank // PSB. Wrocław etc., 1961. T. 9. S. 288–290).

³² Zbiór pamiętnik6w do dziej6w polskich / Wydał Włodzimierz Stanisław Hr. Broel-Plater. Warszawa, 1858. T. 3. S. 20–21.

Taigi, pagal šį raštą, seimelyje dalyvavo 3 vaivados ir Žemaitijos seniūnas, 3 pilininkai, 3 vyskupai ir kiti pareigūnai. Iš viso 14. O Lietuvos DK buvo 8 vaivados ir jiems prilygstantis Žemaitijos seniūnas, 10 kaštelionų. Neaišku, kodėl seimelyje nebuvo kitų senatorių. Jeigu buvo kviesti ir nedalyvavo, tai galbūt ir dėl politinių motyvų – nenoro dalyvauti, svarstant užsibrėžtą klausimą. Kaip paaiškėjo, į dalyvių sąrašą buvo įtraukti ir kai kurie pasitarime nedalyvavę buvusios Ponų tarybos nariai (žr. toliau).

Rašte Ivanui Žiauriam buvo pranešama, kad minėti Lietuvos didikai, išskyrus Vilniaus vyskupą ir M.K. Radvilą, pasiuntė M. Haraburdą pas jį – visos Rusijos valdovą ir didįjį kunigaikštį Ivaną Vasiljevičių – pavedę ir šiuo laišku įpareigoję pranešti jo sūnui kunigaikščiui Feodorui, kad norėtų pastarąjį Lietuvos DK ponu ir valdovu turėti. Prieš tai jis, jo brolis Ivanas ir pats didysis kunigaikštis turį prisiekti, kad saugos ir nekeis Lietuvos DK esančių laisvių ir teisių. Savo pasiūlymus Lietuvos pareigūnai patvirtino antspaudais ir parašais. Pabaigoje nurodyta, kad šis raštas Rūdninkuose 1572 m. spalio 27 d. rašytas. Data, be abejo, klaidinga. Jau V. Novodvorskis pastebėjo, kad rašte turi būti rugsėjo, o ne spalio mėnuo³³. Tai patvirtina ir seimelio dalyvių to meto korespondencija.

Šis Rūdninkų seimelio raštas turėjo būti perduotas M. Haraburdai ir nuvežtas į Maskvą. Tačiau, kaip pamatysime, jis atsidūrė visai ne ten, kur turėjo.

W.S. Broel-Plater'is paskelbto seimelio nutarimo paaiškinimuose pažymėjo, kad prie jo buvo tik 7 antspaudai: M. Paco, Vilniaus, Trakų, Mstislavlio vaivadų – M. Radvilos, S. Zbaražskio ir J. Astiko bei Žemaitijos seniūno J. Chodkevičiaus, Minsko kašteliono J. Hlebavičiaus ir Lietuvos taurininko K. Radvilos. Kodėl iš 12 rašte vardijamų dalyvių savo antspaudus prikabino tik 7, dar nėra iki galo aišku.

Kartu aptarkime pačios maskviškės kandidatūros idėjos atsiradimo aplinkybes būtent tuo metu. Kaip žinia, ši idėja brendo kartu su didėjančiu nusivylimu Habsburgų kandidatūra. Mintis pasodinti į sostą kandidatą iš Maskvos nebuvo Lietuvos (taip pat ir Lenkijos) visuomenei didelė naujiena. Jau 1570 m. į Maskvą dėl paliaubų tartis nuvykę pasiuntiniai Jonas Krotušinskis ir Mikalojus Tolvaišas užsiminė apie tai Ivanui Žiauriam³⁴. Sosto pažadais jie skatino carą gražinti užgrobtas žemes ir sudaryti taiką. Tuo metu šią kandidatūrą Lietuvoje rėmė kai kurie valstybės veikėjai ir visuomenės sluoksniai. Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas išspausdino rašinį „Nuomonė apie naujo karaliaus išrinkimą“ („Zdanie o obieraniu nowego króla“)³⁵, kuriame aptarė valdovo pasirinkimą.

³³

³³ Новодворский В. Борьба... С. 13.

³⁴ Соловьев С. История России с древнейших времен. СПб., 1896. Кн. 2. Т. 6–10. 2-е изд. С. 203.

³⁵ Zdanie o obieraniu nowego króla // Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia. / Wydał J. Czubek. Kraków, 1906. S. 349–355.

Autorius prisistato kaip Lietuvos DK bajoras, nuo mažens augęs kitose tautose ir dabar atvykęs į sostinę Vilnių. Čia prisiklausęs šnekų apie būsimo valdovo kandidatūras. Jis išskyrė tris kandidatus: Prancūzijos karalaitį, Rusijos kunigaikštį bei jo sūnų. Atmesdamas Ivano Žiauriojo kandidatūrą, jis šitaip motyvavo: „... senose lietuvių kronikose skaitome, kad kai Lietuvos didysis kunigaikštis pats vienai Lietuvai įsakinėjo, buvo galingu ponu ir išplėtė savo sienas nuo Prūsijos jūros iki Ponto jūros, taip pat į šiaurę, į vakarus, į pietus toli įsakinėjo. Bet kai mus, t.y. Karūną ir Lietuvos Kunigaikštystę, ėmė valdyti vienas valdovas, tai Kunigaikštystė savo spalvas, kaip gėlė rudenį, pradėjo prarasti. Ir kuo toliau, tuo labiau, nes senosios Lietuvos veiklos arba spalvos tik kąsnis be-matyti, kadangi Pskovo, Naugardo ir visos Sieversko žemės nebeturime, o priešas vos ne prie Vilniaus mūrų kardu mojuoja. O toks Lietuvos valstybės nu-smukimas įvyko todėl, kad Kunigaikštystėje nėra karaliaus etc.“³⁶. Todėl, au-toriaus nuomone, caras tegul sėdi Maskvoje savo soste ir muša pagonis. Kitas reikalas jo sūnus, kurį būtų galima išmokyti gerbti laisves ir atpratinti nuo tiro-nijos. Prancūzijos karalaitis nors ir žada milijonus, bet skiriasi savo papročiais, kalba – ir nesusikalbėsi be vertėjo. Priminė ir kitokias tos šalies neigiamybes. O išsirinkę maskviškį kandidatą, rašė toliau autorius, „galėtume amžiną taiką turėti, etc.“³⁷. Taigi galimybė išvengti karo pavojaus, išsirinkus Maskvos kan-didatą, Lietuvoje buvo didžiai vertinama.

Rūdninkų seimelio nutarimo likimas

Kai kurių nepasirašiusiųjų po Rūdninkų seimelio nutarimu-laišku Iva-nui Žiauriajam pozicija yra aiški. Vienas iš aktyviausių Lietuvos savaran-kiškumo gynėjų ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio savarankiškų rinkimų iniciatorių³⁸ M.K. Radvila jau po Žygimanto Augusto mirties savo dėdei rašė, kad geriau būtų, jog valdovu taptų kuris nors iš senelių ar prosenelių, „negu kad, apsaugok Dieve, mums arba turbanas, arba Maskvos kalpokas įsakinėtų. Kaip nors, dėl Dievo, teikitės j.m. laiku maskvėnui užbėgti už akių, nes tas nenorės praleisti progos...“³⁹. Manoma, kad Rūdninkuose pri-imto nutarimo iniciatorius buvo M. Radvila Rudasis⁴⁰. Tai, žinoma, negali būti pagrindas teiginiui, kad jis buvo neabejojantis maskviškės kandi-datūros rėmėjas. Priešingai, J. Radvanas jį vadina „barbariškos Volgos“

³⁶ Ten pat. P. 350.

³⁷ Ten pat. P. 349.

³⁸ K o t ł u b a j E. Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich. Wilno, 1857. S. 310.

³⁹ 1572 07 15. Knišinas. M. K. Radvilos laiškas M. Radvilai Rudajam.

⁴⁰ L u l e w i c z H. Mikołaj Radziwiłł, zwany Rudym // PSB. T. 30. S. 328.

gąsdintoju, kariaujančiu su Maskva⁴¹. Tiesa, tuo metu su Maskva daugiau susidurdavo Livonijos administratorius J. Chodkevičius. Paremti maskviškę kandidatūrą M. Radvilą, matyt, paskatino to meto politinė situacija ir noras išvengti netikėto Ivano Žiauriojo užpuolimo. Vėliau, po Henriko Valua pabėgimo, jis atkakliai priešinosi maskvietiškai kandidatūrai ir ant visų kelių, vedančių į Maskvą, pastatė sargybas, kad niekas iš ten neatvyktų⁴².

Dėl ko nepasirašė J. Olelkaitis, lyg ir nėra abejonių. Manoma, kad jis iš viso nebuvo atvykęs į Rūdninkus⁴³. Kaip matyti iš to meto J. Hlebavičiaus korespondencijos, parašai buvo renkami jau po to seimelio. Spalio 4 d. J. Chodkevičius, važiuodamas iš Vilniaus vaivados, pasivijo J. Hlebavičių ir pranešė, kad jam nebereikės nei važiuoti į Lomžą, nei ruošti tokiai kelionei. Apsidžiaugusiam J. Hlebavičiui buvo pasakyta, kad bendrai sutarus, pačių ir Respublikos interesais jis turi kartu su K. Radvila vykti pas Slucko kunigaikštį J. Olelkaitį ir nuvežti Rūdninkų seimelio nutarimą („spis“), kad jis tam pritartų ir antspaudą pridėtų. Tuo tikslu J. Hlebavičiui buvo pasiūlyta nuvykti į Jašiūnus pas M. Radvilą ir paimti tą raštą. J. Hlebavičius laišku M. Radvilos paklausė, kada jis galėtų atvykti į Jašiūnus ir pasitarti. Matyt, vaivada suabejojo J. Hlebavičiumi ir, kai šis atvyko į Jašiūnus, to rašto jam nedavė. Sakė, kad kartu su laišku jį pasiųsiąs K. Radvilai ir po to jie abu susitikę galės vykti pas J. Olelkaitį. K. Radvila J. Hlebavičiui pranešė, kad jis jokio laiško ir rašto negavęs. Tuo tarpu J. Hlebavičius jau buvo išpėjęs J. Olelkaitį, kad ruošiasi pas jį atvykti. Ižėistas ir įsižeidęs J. Hlebavičius visą nuoskaudą išdėstė laiške Žemaitijos seniūnui J. Chodkevičiui, kaipo įpainiojusiam jį į tą pažeminimą. Kartu jis prisipažino, kad po patirto asmeninio pažeminimo ir Slucko kunigaikščio paniekos parašęs laišką M. Haraburdai ir paėmęs iš jo tą raštą. Rašė, kad pastarąjį „iki dabar savo saujoje spaudžiu“⁴⁴. Vėliau jį J. Hlebavičius perdavė J. Olelkaičiui. Pastarasis apkaltino Radvilas ir Chodkevičius savarankiška, slapta nuo Lenkijos varoma, užsienio politika, o raštą per Lucko atstovus perdavė Lenkijos senatoriams, Varšuvoje susirinkusiems į konvokacinį seimą⁴⁵. Taip J. Hlebavičiaus ir J. Olelkaičio pastangomis Rūdninkų seimelio nutarimas atsidūrė ne Maskvoje, o Varšuvoje. Tokiai įvykių raidai pasitarna-

⁴¹ Ku o l y s D. Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: (Renesansas ir barokas). V., 1992. P. 203.

⁴² K o t ł u b a j E. Op. cit. P. 70.

⁴³ K o w a l s k a H., W i ś n i e w s k i J. Olelkowicz Jerzy // PSB. Wrocław etc., 1978. T.23. S. 743.

⁴⁴ 1572 10 05. Vilnius. J. Hlebavičiaus laiškas M. Radvilai // AGAD. AR. Dz. V. Nr. 5220. L. 1; 1572 11 04. Zaslavlīs. J. Hlebavičiaus laiškas J. Chodkevičiui // Ten pat. L. 3–5.

⁴⁵ G r u s z e c k i S. Walka... S. 215; F l o r i a B. Wschodnia polityka... P. 62; K o w a l s k a H., W i ś n i e w s k i J., Olelkowicz Jerzy // PSB. Wrocław etc., 1978. T. 23. S. 743.

vo ir J. Olelkaičio politinės pažiūros. Kai 1575 m. Lenkijoje būrėsi prohabsburgiška grupuotė, ją žadėjo paremti ir J. Olelkaitis⁴⁶. Tad galima spręsti, kad jis nebuvo maskviškės kandidatūros šalininkas ir buvo priešiškas Radviloms bei Chodkevičiams.

Atskirai reikia aptarti ir patį J. Hlebavičių. Jo biografija buvo susijusi su Maskva. 1563 m. rusams užpuolus Polocką, jis pateko į nelaisvę. Paleisdami į Lietuvą, rusai išreikalavo iš jo priesaiką, kad padės įgyvendinti jų dinastinius planus. Jis bandė nusiūsti į Maskvą pasiuntinį Šilingą deryboms, bet sutrukdė J. Chodkevičius⁴⁷. Jis rėmė Maskvos kandidatūrą ne tik per šį, bet ir per kitą bekaralmetį. Kaip pastebėjo B. Floria, jo parašo nebuvo nė ant vieno Lietuvos didikų rašto Habsburgams dėl jų kandidato į sostą⁴⁸. Poemėlėje „Tėvynės mylėtojas Lietuvos senatui ir tautai“ apie Jono giminaitį Vilniaus kaštelioną Mikalojų Hlebavičių, gyvenusį jau XVII a. pradžioje, rašoma, kad jis „rusų žmogus“⁴⁹.

J. Hlebavičius žinojo prieštarinę didikų požiūrį į maskviškę kandidatūrą ir, esą vengdamas visuomenės susipriešinimo, sulaukė M. Haraburdos vežamą Rūdninkų pasitarimo laišką. Tačiau vargu ar jis iš tikrųjų to norėjo. Taip pasielgdamas jis tik pagilino prieštaravimus ne tik pačioje Lietuvos DK, bet ir su Lenkija. Matyt, jam rūpėjo kiti dalykai, nes jis jau 1573 m. vėl norėjo sugauti pasiuntinį M. Haraburdą, tik šį kartą grįžtantį iš Rusijos⁵⁰.

Kaip matyti iš Rūdninkų seimelio kreipimosi į lenkus, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius dalyvavo tame seimely⁵¹. Kodėl jis nepasirašė rašto į Maskvą, sunku tiksliai atsakyti. Matyt, laviravo tarp Lietuvos didikų ir Lenkijos primo bei vyskupų. Jis buvo labai sunerimęs, kai sužinojo, kad žinios apie slaptas derybas su Rusija pasiekė į konvokacinį seimą susirinkusius Lenkijos senatorius ir atstovus.

J. Chodkevičius, gindamas Livoniją, tiesiogiai juto Maskvos agresijos pavojų ir galimus jos padarinius, todėl nebuvo palankus Ivanui Žiauriajam. Kaip ir kiti pasirašiusieji, jis pritarė Feodoro kandidatūrai verčiamas susiklosčiusių aplinkybių.

⁴⁶ K o w a l s k a H. , W i ś n i e w s k i J. Olelkowicz Jerzy // Min. veik. S. 741–742.

⁴⁷ Ф л о р я Б. Русско-польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI–начале XVII в. Москва, 1978. С. 33.

⁴⁸ F l o r i a B. Magnateria litewska a Rosja w czasie drugiego bezkrólewia // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. 1977. T. 17. S. 147–150.

⁴⁹ K u o l y s D. Min. veik. P. 217.

⁵⁰ F l o r i a B. Wschodnia polityka... S. 63.

⁵¹ N o a i l l e s E. de. Op. cit. P. 177–181.

Bandymai įgyvendinti Rūdninkų seimelio nutarimą

J. Hlebavičiaus poelgis su Rūdninkų seimelio nutarimu nepalaidojo pačios idėjos. Lietuvos didikai pasipiktino J. Hlebavičiaus ir J. Olelkaičio savivale. M. K. Radvila išvadino Hlebavičių „Tėvynės išdaviku“⁵².

XIX a. Galicijoje Seniavskių archyve buvo surastas Ivano Žiauriojo kreipimosi į Lietuvos didikus nepilnas nuorašas be datos. Iš jo matyti, kad beveik visi didikai, kurie pasirašė po Rūdninkų seimelio nutarimu, išskyrus, suprantama, J. Hlebavičių, taip pat K. Radvilą, ir įskaitant pirmąkart pasirašiusį Lietuvos raikytoją Joną Kišką, pasiuntė su kurjeriu Steponu Matviejevu raštą Ivanui Žiauriajam, labai panašų į to seimelio nutarimą. Rašte prašoma leisti išsirinkti Feodorą Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Kartu žadama, kad jie siūlys ir lenkams rinkti jį savo karaliumi⁵³. Rusijos istorikas S. Solovjovas, daug dėmesio skyręs bekaralmečio laikotarpio deryboms, S. Matviejevo lankymosi Maskvoje nemini. B. Floria dėl to neabejoja⁵⁴. V. Novodvorskis manė, kad S. Matviejevą pasiuntęs Rūdninkų seimelis⁵⁵.

Be to, į Maskvą (apie rugsėjo mėn.)⁵⁶ buvo pasiūstas ir Respublikos vardu kalbėjo pasiuntinys Fiodoras Voropajus. Jis Lietuvos ir Lenkijos didikų vardu pranešė Ivanui Žiauriajam apie Žygimanto Augusto mirtį ir pasakė apie jų norą matyti jį Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi. Caras paprašė skubiai atsiųsti delegaciją⁵⁷. Taigi Maskva atsidūrė dviejų politinių pasiūlymų kryžkelėje. Alternatyvus pasiūlymas sunkino Lietuvos pasirinkto Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimų projekto galimybes.

Lenkų pasitarimo Kaski kaime, kuriame buvo nutarta Varšuvoje sušaukti konvokacinį seimą, pasiūsti į Lietuvą Piotras Zborowski's ir Janas Tomicki's pataikė į Mścibow'o Lietuvos didikų susirinkimą. Lenkai kvietė juos į Varšuvos konvokaciją elekcijos laiko ir vietos aptarti. Lietuviai nepritarė lenkų pasiūlymams. Jie drąsiai kėlė savo reikalavimus, kaltino Lenkiją dėl separatinių veiksmų, dėl Lietuvos galios silpninimo, kalbėjo apie Rusijos pavojų⁵⁸. Jie nu-

⁵² Floria B. *Wschodnia polityka...* S. 62.

⁵³ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. СПб., 1848. Т. 3. С. 161–162.

⁵⁴ Floria B. *Wschodnia polityka...* S. 56–57.

⁵⁵ Новодворский В. *Борьба за Ливонию...* С. 13.

⁵⁶ S. Solovjovas nurodo, kad nuo F. Voropajaus pabuvimo Maskvoje iki M. Haraburdos atvykimo pas Ivaną Žiaurųį 1573 02 23 praėjo 6 mėn. (Соловьев С. *История России...* Т. 6–10. С. 239.)

⁵⁷ Соловьев С. *История России...* Т. 6–10. С. 236–239; Новодворский В. *Борьба...* С. 13.

⁵⁸ Konwokacya warszawska na dzień Trzech królów złożona w roku pańskim 1573 // *Zbiór pamiętników...* Т. 3. С. 1–3; Трачевский А. *Польское беззоролестье...* С. 175–176.

tarė Vilniuje sušaukti vien Lietuvos DK seimelį ir jame išrinkti delegatus į konvokaciją bei apsvarstyti kitus klausimus.

Vilniaus seimelis buvo sušauktas gruodžio 20 d. Konvokacinio seimo delegatais išrinkti Trakų ir Vitebsko kaštelionai E. Valavičius ir Povilas Pacas bei keli bajorai gavo instrukciją, kurioje pabrėžiamas Lietuvai gresiantis Maskvos pavojus ir energingai reikalaujama valdovo elekciją ruošti ne anksčiau kaip po Velykų (balandžio 6 d.), t.y. kai prasidės palaidinys ir kai Rusijos kariuomenė negalės veržtis⁵⁹. Seimelyje buvo svarstoma, kaip sulaikyti Maskvą nuo agresijos. Lietuvos valstybės veikėjai nerimavo dėl Lenkijos abejingo požiūrio į Maskvos per F. Voropajų perduotą pageidavimą kuo greičiau atsiųsti Lietuvos ir Lenkijos pasiuntinius⁶⁰. Buvo aptariama rusiška kandidatūra į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą. Svarstyta, kaip ją derinti su Lenkija. Delegatai buvo įgalioti tartis su lenkais dėl delegacijos į Maskvą sudėties⁶¹. Tačiau savarankiškai, be Lenkijos sutikimo, M. Haraburda gavo naują raštą ir buvo pasiųstas į Rusiją, kviečiant Feodorą į Lietuvos didžiojo kunigaikščio taip pat ir į Lenkijos karaliaus sostą. Taigi šiuo raštu buvo atsisakyta visiško Lietuvos savarankiškumo renkant valdovą. Tik 1573 02 23 M. Haraburda nuvyko pas Rusijos carą į Didįjį Naugardą⁶².

M. Haraburdos derybos su Ivanu Žiauruičiu jau yra kitas klausimas, tačiau jos iš esmės yra Rūdninkų seimelio nutarimų kiek papildytas įgyvendinimas. Todėl verta bent išvardyti pagrindinius derybų klausimus. Jie apėmė tris problemas: 1) kandidatūros į Lietuvos ir Lenkijos sostą suderinimą; 2) teritorinius klausimus ir 3) taikos sudarymą. M. Haraburda paaiškino, kad dėl maro epidemijos nebuvo galima atvykti anksčiau, kaip kad caras buvo siūlęs F. Voropajui. Dėl tos pačios priežasties esą Lietuvos ir Lenkijos senatoriai negalėjo suvažiuoti į bendrą pasitarimą, o epidemijai aprimus, bendrai pasitarė (čia jis galvoje turėjo Mscibow'o pasitarimą), Vilniuje susirinkę išrinko atstovus į Varšuvos seimą. M. Haraburda carui pranešė Lietuvos didikų sumanymą išrinkti carą ar jo sūnų Feodorą į Lietuvos DK ir Lenkijos sostą ir įtikinti lenkus tą sumanymą paremti. Tuo tikslu prašė greitai atsakyti, ar pats caras nori būti išrinktas, ar leis išrinkti savo sūnų. Abiem atvejais buvo reikalaujama visų laisvių ir teisių garantijos. Skirtingai nuo Rūdninkų nutarimo, čia buvo pabrėžiamas veiksmų derinimas su Lenkija. Be to, buvo pasakyta, kad viena Lietuvos DK nenori valdovo rinkti.

⁵⁹ Gruszecki S. Walka... S. 214–215.

⁶⁰ Соловьев С. История России... Т. 6–10. С. 238.

⁶¹ 1573 01 03. Vilnius. Seimelio instrukcija delegatams į konvokacinį seimą // Skarbiec historii polskiej. Paryż, 1840. Т. 2. S. 263.; Floria B. Wschodnia polityka... S. 61.

⁶² Poselstwo moskiewskiego przez Haraburdę sprawowane dnia 29 grudnia w roku 1572 // Zbiór pamiętników... Т. 3. S. 58–65.

M. Haraburda reikalavo perduoti Lietuvai 4 miestus: Smolenską, Usviatus, Polocką ir Ezeriščę, o jei būtų renkamas Feodoras – ir dar kai kurių kitų miestų. Ivanas Žiaurusis nesutiko su Lietuvos teritoriniais reikalavimais, atsakydamas, kad jo sūnus ne mergaitė ir jam nedera duoti krautį. Nesutiko leisti jo rinkti valdovu, nes jis esąs jaunas (13 m.) ir nepajėgsias valdyti. Vietoj jo siūlė savo kandidatūrą vien į Lietuvos sostą. Nesutikdamas su M. Haraburdos pateiktais teritoriniais reikalavimais, jis siūlė Lietuvai Polocką su apylinkėmis ir Kuršą. Rusijai turėjo atitekti Livonija iki Dauguvos⁶³ ir Kijevas. Caras taip pat žadėjo padėti Lietuvai atgauti Lenkijos užimtas žemes. Tarp kitko, caras nebuvo nuoseklus. Jis pritarė ir imperatoriaus sūnaus kandidatūrai, tikėdamasis, kad tuojau bus sudaryta taika⁶⁴. Apskritai caras neturėjo aiškios nuostatos, kaip elgtis su Lietuvos pasiūlymu. M. Haraburdai jis atsakinėjo nenuosekliai. Tačiau buvo juntamas jo noras supriešinti Lietuvą su Lenkija ir iš to turėti politinės naudos. Rūdninkų seimelio iškeltą idėją rinkti Lietuvos didįjį kunigaikštį atskirai, be Lenkijos, Maskva dabar pati skatino. Tik su tuo skirtumu, kad į sostą, neleidamas sūnaus, veržėsi pats caras.

Lenkijos politikams labai nepatiko savarankiškas M. Haraburdos pasiuntimas deryboms į Maskvą. Visą Lenkijos politikų itūžį teko pajusti į Varšuvos konvokacinį seimą nuvykusiems Lietuvos delegatams senatoriams E. Valavičiui ir P. Pacui. Laiške M. Radvilai jie pranešė, kad lenkai, sužinoję apie M. Haraburdos pasiuntimą į Maskvą, priekaištavo. Labiausiai kaltino už tai, kad „to negalėjo be bendrų pasitarimų ir pokalbių daryti“. Todėl jie prašė M. Radvilą kuo skubiau ką nors pasiūsti ir grąžinti M. Haraburdą atgal. Kartu jie pranešė, kad lenkai pažadėjo konvokaciniame seime aptarti Livonijos ir Lietuvos DK „rusiškų“ žemių apsaugos reikalus⁶⁵. Jų prašymą bandė išpildyti, tačiau M. Haraburda jau buvo pervąžiavęs sieną ir jį sugrąžinti buvo neįmanoma⁶⁶. Dėl lenkus pasiekusios žinios apie M. Haraburdos misiją labai sunerimo ir Vilniaus vyskupas Valerijonas. Jis irgi manė, kad M. Haraburdą reikia atšaukti⁶⁷.

Sugrįžęs iš Rusijos, M. Haraburda nuvyko į Varšuvą ir elekciniame seime padarė pranešimą apie savo misijos rezultatus. Ivano Žiauriojo sąlygos gerokai atšaldė maskviškės kandidatūros šalininkus. Ši kandidatūra seime savaime at-

⁶³ Be kitko, Rusijos kariuomenė 1573 m. sausio 6 d. įsiveržė į Livoniją ir sukėlė daug nerimo jos administratoriui J. Chodkevičiui (1573 01 07. J. Chodkevičiaus laiškas Lenkijos senatoriams // Biblioteka Czartoryskich. Syg. TN. T. 81. Dok. 11).

⁶⁴ Соловьёв С. История России... С. 240–241.

⁶⁵ 1573 01 22. Varšuva. E. Valavičiaus, V. Protasevičiaus ir P. Paco laiškas M. Radvilai // AGAD. AR. Dz. V. T. 451. L. 293–294.

⁶⁶ Floria B. Wschodnia polityka... S. 63.

⁶⁷ 1573 01 30. Verkiai. Vilniaus vyskupo V. Protasevičiaus laiškas M. Radvilai // Biblioteka PAN w Krakowie. Rps. Syg. 342. L. 9; Gruszecki S. Walka... S. 213.

krito. Lietuvos politiniai veikėjai tapo Henriko Valua elekcijos šalininkais⁶⁸. M. K. Radvila su delegacija vyko į Paryžių įteikti Henrikui Valua diplomą ir palydėti jį į Lenkiją⁶⁹, o M. Radvila Rudasis per jo vainikavimo iškilmes nešė valdžios obuolį. Lietuvos senatas laiške naujam valdovui rašė: „... nukreipėme į dangų akis, ištiesėme rankas ir su ašaromis bei maldomis dėkojame geriausiam ir didžiausiajam Dievui, kad įteigė mums iš visų kitų kandidatų karaliumi išrinkti jūsų šventąją karališkąją didenybę...“⁷⁰ Jam buvo pateiktos tokios pat sąlygos, kaip ir kitiems kandidatams.

Išvados

1. XVI a. antrojoje pusėje Lietuvos DK buvo labai svarbu sureguliuoti santykius su Rusija. Tie santykiai buvo nepastovūs dėl Rusijos agresyvios politikos. Lietuva norėjo išvengti karo. Todėl buvo ieškoma būdų ilgalaikiai taikai įtvirtinti. Besitęsiantį Livonijos karą buvo norima baigti tvirtesne negu paprasta sutartis taika.

2. Su Žygimanto Augusto mirtimi pasibaigusi Jogailaičių dinastija Lietuvos valstybės veikėjams suteikė vilčių panaikinti nepalankias politines Liublino unijos pasekmes. Jie turėjo savo veiksmų programą: 1) atkurti savarankiškus Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimus, 2) atgauti iš Lenkijos bei Rusijos pastarųjų užimtas Lietuvos DK žemes, 3) garantuoti Lietuvos saugumą. Jos įgyvendinimą siejo su naujojo valdovo kandidatūra ir elekcija. Su ja buvo susijęs ir Lietuvos DK gyvybiškai svarbus siekis išvengti karo su Rusija. Taip atsirado caraičio rinkimo valdovu projektas. Jį bekaralmečio laikotarpiu Rūdninkų seimelyje parengė grupė Lietuvos politikų, vadovaujamų M. Radvilos Rudojo bei J. Chodkevičiaus. Šiuo projektu buvo siekiama dinastiniais ryšiais apdrausti Lietuvą bei faktiškai jos ginamą Livoniją nuo Rusijos agresijos ir išspręsti visas Lietuvai aktualias politines problemas.

3. Rūdninkuose paruošta caraičio Feodoro rinkimo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu programa Lietuvoje ir Lenkijoje turėjo įtakingų priešininkų. Projekto sąlygos nebuvo priimtinos ir Rusijai. Dėl šių priežasčių projektas pirmojo bekaralmečio laikotarpiu nebuvo įgyvendintas, tačiau, kaip vienas iš variantų stabilizuoti santykius su Rusija, buvo svarstomas iki pačios XVII a. pradžios.

⁶⁸

⁶⁸ Hejdenstejn R. Op. cit. P. 72–73.

⁶⁹

⁶⁹ Ten pat. P. 92, 107.

⁷⁰

⁷⁰ 1573 10 21. Vilnius. Lietuvos senatorių laiškas Henrikui Valua // Diariusz poselstwa polskiego do Francji po Henryka Walezego w 1573 roku. Wrocław etc., 1963. S. 286.

4. Lietuvos politinių veikėjų programoje maskviškė valdovo kandidatūra buvo tik vienas iš galimų elekcijos variantų. Todėl nesunkiai buvo pereita prie kitų kandidatūrų rėmimo. Tačiau ir kitiems kandidatams buvo keliamos Lietuvai aktualios Rytų politikos sąlygos.

Gauta 1995 m. sausio mėn.

Summary

ANTANAS TYLA

FORMATION OF THE EASTERN POLICY IN LITHUANIA: THE RŪDNINKAI COUNTY COUNCIL („SEIMELIS“) OF SEPTEMBER 24–27, 1572

When the Grand Duke of Lithuania and King of Poland Žygimantas Augustas died in July 7, 1572 the Gediminas-Jogaila dynasty came to an end. Search for a new sovereign in the Grand Duchy of Lithuania and Polish Kingdom created a possibility to change the consequences of the Lublin Commonwealth of Poland and Lithuania (1569). This was undertaken by Mikalojus Radvila, Jonas Chodkevičius, Mikalojus Kristupas Radvila, etc., who were at the helm of political life in Lithuania.

At the spoken time three problems were the most important ones for Lithuanian politicians: 1. To create an independent institution of the Grand Duke of Lithuania, 2. To recover the territories of the Grand Duchy of Lithuania occupied by Russia and Poland, 3. To protect the state from Russian aggression and keep peaceful relations with it. The complex solution of the mentioned problems was linked with a concrete candidature of a new sovereign. At first Lithuanian politicians invited the Ernest son of the emperor Maximilian II to ascend the throne of the Grand Duke of Lithuania. But the latter hesitated. At the Rūdninkai „seimelis“ (September 24–27, 1572) the Lithuanian politicians developed a project according to which the son Feodor of Ivan the Cruel had to be invited to ascend the Lithuanian throne. Lithuanian statesmen in opposition set-back the submittence of the mentioned project to the Russian czar. But the idea itself, a little changed, persisted for a long time and not once attempts were made to put it into practice.